

**СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ „ДУХОВНІСТЬ” В
ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ К. Д. УШИНЬСЬКОГО***М.Д. Прищак,**Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця)*

Розбудова української державності потребує теоретичної, світоглядної визначеності у різних сферах буття народу. Однією з найважливіших є сфера духовності. Важливим чинником дискурсу щодо сутності та змісту поняття „духовність”, який відбувається сьогодні в філософській, психологічній, педагогічній думці України, може бути історико-педагогічне дослідження даної проблеми. Значне місце питанням духовності приділяв у своїй творчості відомий вітчизняний педагог К.Д. Ушинський.

Учений ще в 1857 році у статті “Про користь педагогічної літератури” поставив питання необхідності пошуку смислових аспектів буття людини й на основі цього – мети виховання, мети педагогіки [1]. В іншій своїй праці педагог запитує: “... Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти вам на питання, що він хоче будувати ... ? ...Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зумів чітко й точно визначити вам мету своєї виховної діяльності” [2]. Як вважає К.Д.Ушинський, педагогіка прагне задовольнити найбільшу з потреб людства – його прагнення до вдосконалення самої людської природи, вдосконалення її душі і тіла. Ідеалом вдосконалення є “довершена людина”, сутністю якої, на думку вченого, є “високе і святе” – дух [3]. К.Д.Ушинський мав за мету створити педагогічну антропологію – цілісну, системну теорію становлення і формування людини. Він ділять її на три розділи: присвячені явищам тілесного організму, душевним і духовним явищам [4]. Явища тілесного організму та душевні явища вчений глибоко, системно, ґрунтовно дослідив у перших двох томах “Антропології”. Третій том, який мав бути присвячений духовним явищам, він написати не встиг.

К.Д. Ушинський ділить психологічні явища на душевні і духовні, вважаючи цей поділ формальним і відсутнім у психології. Учений відзначає: „Щоб не бути змушеними викладати складні психічні явища поряд з простими і пояснювати складні, перш ніж будуть з’ясовані прості, ми запровадимо ще один поділ, якого в психологіях

звичайно не буває, але який, як це нам здається, може мати місце в антропології, а саме: ми виділимо з психічних явищ ті, які, судячи за аналогією наших дій з діями тварин, властиві тільки людині. Для цих явищ ми призначимо окремий останній відділ, під назвою явищ духовних, на відміну від явищ душевних, спільних людині й тварині, скільки можна судити за аналогією. В цьому випадку слову „дух”, не вдаючись у філософські умогляди, ми надаємо, на відміну від слова „душа”, тільки значення збірної назви для всіх психічних явищ, властивих тільки людині” [4, 11].

Аналізуючи прагнення людини педагог відзначає джерела даних прагнень. Одне – тілесне, тобто наш рослинний організм з усіма його органічними потребами, друге – душевне, тобто душу, з її невичерпним прагненням до свідомої діяльності, третє джерело прагнень у тих особливостях, які властиві тільки душі людини і сукупність яких ми називаємо духом. До духовних він відносить релігійні, моральні та естетичні прагнення.

К.Д.Ушинський, дав глибокий, ґрунтовний аналіз тілесним та душевним аспектам людського буття, а дослідженню питання суто людських аспектів її буття, або дослідженню сутності, смислу людського буття – її духу, духовності вчений на жаль, не зміг приділити стільки уваги [2;5].

Можливо через те, що педагог не встиг написати свій третій том „Антропології”, М. Демков, порівнюючи К.Д.Ушинського і П.Д.Юркевича, відзначив, що різниця між ними полягає в тому, що „Ушинський відрізняється великою широтою і багатством відомостей, зате Юркевич є глибшим і оригінальнішим” [6]. Відповідь на питання сутності, смислу людського буття – питання духовності особистості, особливо її змістових компонентів, у творчості ученого не має тієї повноти, чіткості, глибини, завершеності, які мають відповіді на питання тілесних та душевних чинників буття людини.

Тому при дослідженні питання генези поняття „духовність” у спадщині педагога, ми не можемо обійтись без певної реконструкції його поглядів на сутність та зміст поняття „духовність”. Але аналіз матеріалів, які ним зібрані для написання третього тому „Антропології”, всієї його педагогічної спадщини, дає можливість зробити висновок про те, як він розумів сутність та зміст поняття „духовність”.

Базовою категорією для аналізу суто людських явищ, властивостей людини, явищ духовних у К. Ушинського є поняття „самосвідомість”. Самосвідомість людини є відмінною ознакою „духовних явищ”, „джерелом розуму”, спільним коренем усіх духовних суто людських явищ [7].

Ми не можемо погодитись з тим, що К. Ушинський практично зводить духовність людини до свідомості (самосвідомості), хоча би тому, що духовність має ціннісну, аксіологічну сутність, яка в своїй основі визначається ідеєю добра, а самосвідомість може бути джерелом також „нейтральних” ідей та ідей зла. Крім цього, духовність є синтезом як свідомої так і безсвідомої сфер життя людини. Визначаючи поняття „дух”, як зібрання тих властивостей, якими душа людська відрізняється від душі тварин, педагог на нашу думку примігивує, спрощує погляд на людську сутність.

З іншого боку, вчений розділяє думку М. Пирогова, який характеризує дух як „високе і святе”, як ідеал „який нам зображений в особі спасителя, ... який зображений на сторінках Євангелія” [3]. Але він спробував більш чітко і ґрунтовно визначитися з поняттям „високе і святе”. Переконавшись у високому і святому, на думку педагога є переконанням вродженим духом людському. І тільки залишаючись у цій своїй сутності, дух людський вільний – поза нею він рабствує. Людина, підкоряючись вимогам тіла й тваринним призначенням, перебуває у чужій сфері, не вільна, бо вона сама і є цей дух і, підкоряючись йому, підкоряється самій собі, своїм власним вимогам. Ця аксіома вироблена філософією, залишається й досі аксіомою. [3]. А духовність – це прагнення до ідеалу, до „довершеної людини”, або, по іншому, духовність – це розвиток, вияв (актуалізація) духу на основі „прагнення” до ідеалу, до „високого і святого”. На жаль, дане аксіологічне протиріччя в повній мірі вчений розв’язати не встиг.

Значне місце педагог приділяє проблемі співвідношення трансцендентних та технологічних (виховних) чинників генези духовності. Учений не відкидав божественної визначеності людського духу, але вона не носила в нього абсолютного догматичного характеру. Поняття людського духу наповнюється буттєво-трансцендентною сутністю в поєднанні з екзистенційно-технологічними чинниками розвитку. Визначення поняття духу, духовності в К.Д.Ушинського все більше посилюється секуляртивними аспектами.

Значну увагу педагог приділяє дослідженню самодіяльності, самотворчості дітей як основи формування, розвитку духовності особистості. Дане питання він аналізує через категорію „праця” Вчений акцентує увагу на внутрішній животворній силі праці, яка “є джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності, і щастя” [8]. В “Антропології” вчений розглядає проблему творчості через категорію “свобода” [2]. Свобода разом з працею становлять дві сторони свідомої і вільної діяльності, самовдосконалення.

Ще одним важливим чинником самотворчості і актуалізації духовності віщому, є комунікативні аспекти генези духовності. Особливо значна комунікативна роль у розвитку особистості відводилася вчителю й вихователю як духовним наставникам, “вплив” яких є передумовою духовного розвитку особистості. Педагогіка прагне задовольнити вищі моральні і взагалі духовні потреби людини, а це вже, на думку К.Д.Ушинського, – мистецтво вчителя, вихователя [2]. У вихованні все повинно ґрунтуватися на особі вихователя, тому що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості і ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості у справі виховання. Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця справжнє виховання, що проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може діяти на розвиток, визначення іншої особистості, тільки характером можна сформувати характер. Причини такого морального магнетизування приховані глибоко в природі людини [9].

Значне місце К.Д.Ушинський приділяв національним аспектам генези духовності, визначаючи основу, мету, напрям виховання “народним характером” [10]. Народ без народності – тіло без душі. Громадське виховання, яке зміцнює в людині народність і розвиває водночас її розум і самосвідомість, могутньо сприяє розвиткові народної самосвідомості взагалі: воно вносить світло свідомості у тайники народного характеру і робить сильний і благородний вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів. Усяка жива історична народність є найпрекраснішим створінням Божим на землі, і вихованню лишається тільки черпати з цього багатого й чистого джерела [10].

Особливе значення у формуванні особистості педагог надає мові. Вчений вважав, що “... рідне слово є основою всякого розумового розвитку й скарбницею усіх знань: з нього починається всяке розуміння, через нього проходить і до нього повертається. Слово є тілом духу, і поки дух не виробиться з слова, не оволодіє ним цілком..., доти він не може посуватися і розвиватися вільно.. Слово є єдиною сферою розвитку духу й на володінні з цією сферою має будуватися всяке навчання і розвиток” [10].

ВИСНОВКИ

Педагогічні погляди К.Д. Ушинського базуються на переконанні необхідності визначення сутнісних, смислових основ буття людини, які повинні стати методологічною основою педагогіки. Його

педагогіка є спробою розробити філософсько-педагогічну концепцію духовності, але, нажаль, дана робота залишилась незавершеною. Визначивши дух, духовність сутністю людського буття людини, проаналізувавши ґрунтовно тілесні, душевні аспекти розвитку особистості, у педагога відсутній глибокий аналіз сутності, змісту, поняття „духовність” та педагогічних чинників розвитку духовності особистості. Даний аналіз він планував здійснити у третьому томі „Антропології”. Але, незважаючи на певну невизначеність питання генези духовності, з багатьох аспектів проблеми духовності погляди педагога є сучасними і можуть допомогти у виробленні парадигми духовності українського народу на сучасному історичному етапі. Це, в першу чергу, думки педагога про те, що духовність є сутністю людського буття і звідси метою виховання, це розуміння духовності як синтезу трансцендентних і технологічних чинників. Значну роль у розвитку духовності особистості вчений відводить комунікативним аспектам, насамперед у системі „вчитель - учень”, самодіяльності, самотворчості дитини, а також національним чинникам генези духовності.

1. Ушинський К.Д. Про корясть педагогічної літератури // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С. 33 – 49.
2. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.4. – 518 с.
3. Ушинський К.Д. Педагогічні твори М.І. Пирогова // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С. 281 – 329.
4. Ушинський К.Д. Основні питання третього тому „Педагогічної антропології” // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.6 – С. 11– 15.
5. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.5. – 518 с.
6. Демков М. И. История русской педагогики . Ч. III Новая русская педагогика (XIX век) . – Москва. Тип. императ. моск. университета. – 1909. – С.230
7. Ушинський К.Д. Програма педагогіки для спеціальних класів жіночих навчальних закладів. // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.2. – С. 23 - 29
8. Ушинський К.Д. Праця у психологічному та виховному значенні // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.2. –С. 37-81
9. Ушинський К.Д. Три елементи школи // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С. 110 – 126.
10. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Ушинський К.Д. Твори: У 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1. – С. 50 – 109.

Друкується за рішенням Вченої ради Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України. Протокол № 11 від 30 червня 2004 року.

Редакційна колегія: акад. АННУ **Б. І. Мокін**, проф. **Т. Б. Буяльська**, проф. **Л. Є. Азарова**, доц. **І. О. Головащенко**, доц. **Л. П. Громова**, доц. **О. В. Зінько**, доц. **О. В. Колос**, доц. **А. В. Слободянюк**, доц. **М. Г. Прадівляшний**

Відповідальний за випуск – доц. **Г. П. Котлярова**

Тексти доповідей друкуються в авторській редакції

Підготували до друку: *П. О. Андрущенко, В. О. Дружшина, С. А. Малишевська, З. В. Полицук, О. Д. Скалоцька*

Г94 Гуманізм та освіта. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 21 - 23 вересня 2004 р. В 2-х томах. Том 1. - Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004. - - 299 с.

ISBN 966-641-099-0 (том 1)

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта» присвячені проблемам формування гуманістичного світогляду в процесі навчання, пошуку інноваційних гуманістичних методик та технологій в сфері освіти.

Матеріали конференції (т. 1) включають питання таких напрямків: гуманістичні засади сучасної педагогіки та психології; новітні технології та методики у викладанні гуманітарних дисциплін в сучасній вищій школі; гуманістичні традиції і тенденції у викладанні фундаментальних та технічних дисциплін в сучасній вищій школі.

УДК 378

ISBN 966-641-098-2 (збірник матеріалів)

ISBN 966-641-099-0 (том 1)